

© Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2025

Recenzenci: prof. dr hab. Stanisław Achremczyk
dr hab. Leszek Zygmier, prof. ucz.

Redakcja: Izabela Rutkowska

Projekt okładki: Maciej Kwiatkowski

Zdjęcie na okładce: Sybilla Małgorzata (ur. 1620, zm. 1657) – księżniczka legnicka,
piastówna, żona wojewody pomorskiego Gerarda Denhoffa,
źródło – Polona, domena publiczna

Projekt typograficzny, skład i łamanie: Renata Witkowska

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa
w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr projektu NPRH/F/SP/0019/2024/13,
kwota dofinansowania 261 590,40 zł, całkowita wartość projektu 261 590,40 zł”

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

NARODOWY
PROGRAM
ROZWOJU
HUMANISTYKI

978-83-8281-679-2 (wersja drukowana)

978-83-8281-680-8 (wersja elektroniczna)

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
01-815 Warszawa, ul. Dewajtis 5, tel. 22 561 89 23, e-mail: wydawnictwo@uksw.edu.pl
www.wydawnictwo.uksw.edu.pl

Waga egzemplarza: 910 g

Druk i oprawa:

Volumina.pl Sp. z o.o.

ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

Spis treści

WSTĘP	7
MIGRACJE KRAJOWE	
MATEUSZ WYŻGA, Geneza mobilności na wsi staropolskiej	13
MACIEJ KWIATKOWSKI, Uciekinierzy ze wsi i miast ekonomii grodzieńskiej w drugiej połowie XVIII w.	31
ANNA SZYLAR, Mobilność mniszek polskich w okresie nowożytnym	51
TOMASZ GRAFF, Studenci z miast księstw oświęcimskiego i zatorskiego na Uniwersytecie Krakowskim w latach 1564–1780 oraz ich dalsze losy. Próba szkicu zbiorowego portretu	95
MAŁGORZATA KRYSZYNA FRĄCKIEWICZ, MIROSŁAW RECZKO, Migracje Żydów północno-wschodniego Mazowsza i Podlasia do końca XVIII w. – na materiale tzw. ksiąg pamięci z cyklu <i>Pinkasy przedniemeńskie</i>	127
KATARZYNA KURASZ, Migracje jezuitów do diecezji chełmińskiej po święcenia diakonatu i prezbiteratu w XVII–XVIII w.	145
PATRYCJA MIERZYŃSKA, Uwagi o migracjach kaznodziejów z grona franciszkanów konwentualnych w XVII i XVIII w.	159
RADOSŁAW KUBUS, Niebezpieczeństwa związane z podróżą i pobytem w XVIII-wiecznym Gdańsku	187
AGNIESZKA NALEWAJEK, Migracje mieszkańców w dobie powstania kościuszkowskiego notowane w <i>Rejestrze osób przybywających do Lublina</i>	209

MIGRACJE TRANSGRANICZNE

ANDRZEJ KLONDER, Siedemnastowieczne wędrówki w świetle pomocy do nauki języków obcych	233
ARKADIUSZ STASIAK, Charakter polskich wyjazdów do Państwa Osmańskiego w II połowie XVI w.	245
STANISŁAW NABYWANIEC, Podróże, wyjazdy i translacje hierarchów i duchowieństwa unickiego i prawosławnego w Rzeczypospolitej czasów nowożytnych	263
DOROTA WEREDA, Mobilność bazylianów prowincji litewskiej w XVII–XVIII w.	327
SŁAWOMIR ZABRANIAK, Z „Zielonej Wyspy” do Wielunia. Z dziejów irlandzkich reformatów	353
BARBARA KRYSZTOPA-CZUPRYŃSKA, Jak Brytyjczyk czuł się w Rzeczypospolitej w I połowie XVIII w.? Zderzenie kultur i systemów prawnych – zarys problemu	367
KRZYSZTOF KOPIŃSKI, Migracje ludności do Nowego Miasta Elbląga na podstawie przyjęć do prawa miejskiego z lat 1415–1664	387
WOJCIECH ZAWADZKI, Anglicy i Szkoci wśród uczniów gimnazjum elbląskiego w latach 1598–1786	423
ANETTA GŁOWACKA-PENCZYŃSKA, „Obcy” w miastach kujawskich w XVI–XVII w. Zarys problematyki	467

Mobilność bazylianów prowincji litewskiej w XVII–XVIII w.*

W czasach nowożytnych podróżnikami przemierzającymi wiele szlaków byli przedstawiciele stanu duchownego. Studia nad kulturą Rzeczypospolitej wskazują na zainteresowanie światem sięgające zdecydowanie poza granice parafii czy województwa. Dotychczasowe badania nad problematyką mobilności mieszkańców państwa polsko-litewskiego w epoce nowożytnej wykazały, że grupą wyróżniającą się częstotliwością podejmowanych podróży byli zakonnicy². Wśród wielu przedstawicieli innych zakonów podróżne szlaki

¹ ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1084-2212>.

* Artykuł został przygotowany jako rezultat badań prowadzonych w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, Polska nr 2020/39/B/HS3/012322020/39/B/HS3/01232. W publikacji zostały wykorzystane dane badawcze zgromadzone w projekcie finansowanym przez Narodowe Centrum Nauki nr. UMO-2020/39/B/HS3/01232 „Bazylianie prowincji litewskiej w latach 1617–1839”. Autorzy bazy danych: dr hab. Dorota Wereda, dr hab. Irena Wodzianowska, dr Ina Każuro, dr Dzianis Liseichykau, przy współpracy z dr. hab. Bogumiłem Szadym.

² F. Wolański, *Realia podróży zakonnych peregrynantów w świetle staropolskich narracji – poszukiwanie realiów europejskich: konfrontacja krajów Zachodu z kulturą Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, w: *Staropolski Ogląd Świata. Tożsamość i odmiennność*, Toruń, 2011, s. 140–163; B. Rok, *Podróże staropolskich kapucynów do Rzymu – poznawczy charakter dawnych wojaży*, w: B. Rok, *Staropolski Ogląd Świata. Świat kultury staropolskiej: teksty źródłowe i studia*, Toruń, 2014, s. 197–215; tenże, *Podróże litewskich duchownych w drugiej połowie*

przemierzali bazylianie. Działalność tego zakonu jest oparta na regule św. Bazylego. W czasach nowożytnych w Rzeczypospolitej, po reformie przeprowadzonej w 1617 r. przez Józefa Welamina Rutskiego, klasztory, które przyjęły po 1596 r. unię, utworzyły prowincję Świętej Trójcy. W XVII–XVIII w., na różnych etapach rozwoju, sieć klasztorów liczyła od ok. 30 do ok. 100 placówek o statusie archimandrii, klasztoru, misji, w których pracę duszpasterską, oświatową, typograficzną w czasach nowożytnych prowadziło ponad 3300 zakonników. Fragmentaryczne informacje pozwalające odtworzyć biografie zakonników wykazują, że w życie osoby decydującej się na wybór ścieżki życiowej w zakonie bazylikańskim wpisane były częste podróże. Prowadzenie życia zgodnego z regułami zakonnymi wymagało przystosowania do częstych zmian miejsca zamieszkania.

Podróże edukacyjne

W założeniach reformy zakonu przeprowadzonej przez J.W. Rutskiego, powołującej w 1617 r. bazylikańską prowincję Świętej Trójcy, było podniesienie poziomu wykształcenia zakonników³. Po odbyciu nowicjatu (najczęściej w Bytaniu lub w Wilnie, Berezweću, Chełmie), po złożeniu profesji zakonnicy kontynuowali edukację. Osoby wykazujące się predyspozycjami intelektualnymi, wskazane przez konsultorium prowincji zakonnej, na kształcenie były kierowane do wiodących europejskich ośrodków teologicznych.

Z prowincji litewskiej w kolegium papieskim w Braniewie studiowało około 122 zakonników (w latach 1617–1790), w Akademii jezuickiej

XVIII w., w: *Między Zachodem a Wschodem: studia ku czci profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, Toruń 2002, s. 509–517; tenże, *Kontakty interpersonalne staropolskich podróżników stanu duchownego w XVIII wieku*, „Saeculum Christianum”, 24 (2017), s. 198–215; tenże, *Staropolskie podróże kleru zakonnego – stracony element kształtowania kultury w czasach kasat zakonów*, w: *Życie zakonne w Królestwie Polskim w latach 1832–1864: polityka caratu – kasaty – represje*, red. W. Graczyk, J. Marszalska, Kraków 2015, s. 233–249.

³ M. Szegda, *Działalność prawno organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego: 1613–1637*, Warszawa 1967, s. 201–208; P. Bardovsky, *Alumnat Papieski w Wilnie w systemie kształcenia duchowieństwa bazylikańskiego*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. XXI (2024), Nr 1, s. 17–44.

w Ołomuńcu – 29 zakonników (w latach 1617–1740), w Kolegium św. Bartolomeusza w Pradze – 9 zakonników (w latach 1617–1689), w Kolegium Papieskim w Wiedniu – 8 zakonników (w latach 1617–1639) oraz w Grazu w 1628 r. jeden zakonnik (pochodzenia mieszczańskiego, syn burmistrza Wilna, o. Aleksy Dubowicz). W rzymskich placówkach: w Kolegium Greckim oraz Kolegium Urbanum przy Kongregacji Rozkrzewiania Wiary studiowało około 150 zakonników.

Zakonnicy szlaki podróże na zagraniczną edukację przemierzali w parach, w towarzystwie współbrata z zakonu. Wydaje się, że była to zasada, od której odejście było możliwe tylko po uzyskaniu pozwolenia. Zasada ta obowiązywała również w czasie poruszania się w Rzymie podczas wyjazdów do miasta⁴. Na obecnym etapie badań nie dysponujemy żadnymi diariuszami, pamiętnikami czy też relacjami z podróży. Z fragmentarycznych informacji można odtworzyć szlak, którymi przemierzali zakonnicy do Wiecznego Miasta: przez Wiedeń, Zagrzeb z przeprawą morską do Wenecji i następnie drogą lądową do Rzymu. W drodze powrotnej wybierano również trasę przez Bolonię, następnie drogą morską i dalej przez terytoria Węgier⁵. Prawdopodobnie warunki pokonywania trasy, miejsc noclegu nie wyróżniały zakonników od innych pielgrzymów.

W wyborze terminu podróży decydująca była pora roku i warunki atmosferyczne. Prokurator prowincji w styczniu 1699 r. zabiegał u kardynałów nadzorujących pracę rzymskiego Kolegium Urbanum o możliwość przedłużenia pobytu o. Bazylego Procewicza przynajmniej do wiosny. Prośbę uzasadniał m.in. niedogodnościami, jakie niesłaby długa podróż w sezonie zimowym. Kardynałowie uwzględnili te okoliczności. O. Procewicz pozostał w Rzymie do maja 1691 r.⁶ Fundusze zakonników były ograniczone. W kolegiach rzymskich zakonnicy mieli gwarancję utrzymania dla dwóch osób w każdej placówce. W sytuacjach, najczęściej krótkotrwałych, kiedy zakonników było więcej, zabiegano o zapewnienie środków do życia.

⁴ *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarussiae*, vol. 1 (1600–1699), collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj, Romae 1960, s. 229.

⁵ D. Wereda, *Biblioteka bazyliańców w Białej Podlaskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 112 (2019), s. 428.

⁶ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 1, s. 325–327.

Prokurator prowincji wyrażał nadzieję, że utrzymanie będzie zapewnione dla wszystkich zakonników i okoliczności nie zmuszą ich do żebrania, co przyniosłoby hańbę dla stanu zakonnego⁷. Felicjan Zabłocki, student Kolegium Urbanum (od 15 września 1737 r. do ok. 1739 r.) wskazywał, że w Rzymie studenci muszą ponosić znaczne wydatki na wiele niezbędnych rzeczy, których Kolegium im nie zapewnia. Niemal wszyscy studenci, albo z powodu braku własnych pieniędzy, lub też wynikających z dużej odległości opóźnień w przekazywaniu pieniędzy od rodziny i krewnych, zmuszeni byli do pożyczania pieniędzy i zaciągania długów. Jedyłą możliwością ich spłaty w Rzymie były jałmużny pozyskiwane z odprawiania mszy⁸. Być może następstwem braku środków na utrzymanie była zła dieta. O. Jerzy Jarzebinski (Jarzębiński), od 20 stycznia 1683 r. do 3 października 1685 r. student teologii w Kolegium Urbanum, z powodu złej diety podczas pobytu w Rzymie uskarżał się na choroby układu trawiennego⁹. O ile w przypadku podróży z kraju zakonnicy otrzymywali pieniądze z zakonu, to w przypadku podróży powrotnej nie mieli zapewnionych finansów, np. w 1633 r. Nicefor Łosowski, absolwent Kolegium Greckiego, zabiegał w rzymskiej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary o wsparcie finansowe. Uzasadniał, że na długą drogę powrotną nie miał zapewnionych środków przez swoich przełożonych z powodu wielkich wydatków poniesionych przez nich w czasie bezkrólewia Rzeczypospolitej. Nie mogli go wesprzeć również krewni, ponieważ ich majątek został spalony przez wojska moskiewskie¹⁰. W 1738 r. absolwent Kolegium Urbanum Felicjan Zabłocki, wskazywał, że wiatyk, który otrzymują alumni na powrót do Ojczyzny, pomniejszony o koszt niezbędnej odzieży, nie wystarcza nawet na połowę podróży¹¹.

W drodze powrotnej w bagażach zakonników znajdowały się książki. Studenci opuszczający Rzym wielokrotnie ubiegali się o pozwolenie na

⁷ Tamże, s. 325–326.

⁸ *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae*, vol. 2 (1700–1740), collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj, Romae 1962, s. 300–301.

⁹ *Katalog zmarłych osób w zakonie [świętego Bazylego Wielkiego]*, Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург, Коллекция П.Н.Доброхотова, F. 52, op.1, dz. 324, s. 2v.

¹⁰ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 1, s. 80.

¹¹ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 2, s. 300–301.

zabranie ze sobą po studiach książek. W 1664 r. o. Pachomiusz Ohilewicz zwracał się do Kongregacji Propagandy Wiary o przekazanie dla biskupa chełmskiego Jakuba Suszy książek z typografii Kongregacji Rozkrzewiania Wiary zawierających treści pomocne w przekonywaniu wyznawców Cerkwi prawosławnej i wspólnot protestanckich, a w szczególności o książki, których autorem był Leo Allatius, Grek z wyspy Chios, wykształcony w rzymskim Kolegium Greckim. Prosił również o książki w języku syryjskim i arabskim¹². Powracający do kraju o. Jerzy Jarzebinski (Jarzębiński) w 1683 r. w rzymskiej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary zabiegał o pozwolenie zabrania ze sobą do kraju książek o treści teologicznej¹³. Wyjeżdżający z Rzymu w 1685 r. o. Polikarp Birukiewicz zabiegał o zgodę na zabranie książek, których listę osobiście przedstawił¹⁴. W spisie tym znajdowały się dzieła autorstwa greckiego mnicha, wykształconego w rzymskim Kolegium Greckim, czasowo przebywającego w Rzeczypospolitej, współpracownika m.in. twórcy unii Hipacego Pocieja, Piotra Arkudiusza oraz dzieła pierwszego patriarchy Konstantynopola pod panowaniem tureckim Gennadiosa II i Leo Allatiusa. O. Antonin Żółkiewski w 1690 r. prosił zaś o umożliwienie zabrania książek (w tym dzieł Leo Allatiusa) i dewocjonaliów¹⁵. O. Herakliusz Lisański w 1729 r. wystąpił o pozwolenie na zabranie ze sobą z Rzymu książek potrzebnych do napisania historii Kościoła i wykazania „błędów schizmatyckich”. Przed powrotem do kraju prosił, aby obdarować go dwoma tomami książek wydrukowanych w Drukarni Świętej Kongregacji autorstwa Rodriga Raynalda. Uzasadniał, że były one niedostępne w kraju. Ich lektura miała ułatwić przekonanie wyznawców prawosławia o ich błędach w historii Kościoła¹⁶. O. Palladiusz Rogowski w 1698 r. w drodze powrotnej do kraju prosił o pozwolenie na zakup i wywóz do kraju książek z typografii w Wenecji. Lektura zakupionych dzieł była potrzebna do pracy duszpasterskiej¹⁷. O. Felicjan

¹² *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 1, s. 220–221.

¹³ Tamże, s. 279.

¹⁴ Tamże, s. 278.

¹⁵ Tamże, s. 296.

¹⁶ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 2, s. 241.

¹⁷ *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*, v. 1 (1601–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, B. Pidrutchnyj, Romae 1979, s. 218.

Zabłocki przed wyjazdem z Kolegium Urbanum w 1738 r. prosił kardynałów z Kongregacji Rozkrzewiania Wiary o pozwolenie na zabranie książek oraz pieniądze na zakup koron, medali, krzyży i innych dewocjonałów, aby zaspokoić oczekiwania wiernych i zachęcić do pobożności. Wskazywał, że wydatki te są konieczne, a rzymskie Kolegium dotychczas nie zapewniło mu żadnej gotówki¹⁸. Zachowane prośby świadczą, że zakonnicy wyjazdy do rzymskich placówek traktowali jako ważny etap edukacji i przygotowania do pracy duszpasterskiej oraz trudnych wyzwań.

Studenci rzymskich kolegiów przywozili również rękopisy. O. Spirydion Czapikowski, od 15 listopada 1734 r. do 17 lipca 1739 r. student metafizyki w Kolegium Greckim, przywiózł notatki z nauk teologicznych sporządzone z tekstów różnych włoskich autorów¹⁹. O. Arseniusz Cybulski, od 30 kwietnia 1700 r. do 14 września 1705 r. student teologii i filozofii w Rzymie, zabrał ze sobą notatki z logiki²⁰.

Absolwenci kolegium w Braniewie (Brunsbergu), przy którym nie funkcjonowała typografia, przywozili testy przepisane. O. Marcin Jamuntowicz po ukończeniu edukacji przywiózł rękopisy notatek sporządzonych z traktatów teologicznych profesora teologii scholastycznej i polemicznej w Braniewie w latach 1709–1710, jezuitę Jakuba Rascha (w XVIII–XIX w. znajdowały się w bibliotece klasztoru bazylińskiego w Białej Podlaskiej)²¹. O. Nikodem Karpiński stał się właścicielem notatek teologicznych, które w latach 1724–1725 spisał Marcin Schröter (Schroter) z Warmii. Schröter studiował w seminarium w latach 1723–1727²². O. Julian Woronicz, student teologii od 1725 r. do 1731 r. w Kolegium Papieskim, w Braniewie sporządził notatki z pełnego kursu teologii z czasów studiów²³. January Ohurcewicz, od ok. 1682 r. do ok. 1687 r. student filozofii i teologii w Braniewie, podczas

¹⁸ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 2, s. 241.

¹⁹ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius (dalej: LMAVB), RS, f. 41, No 17.

²⁰ LMAVB, RS, f. 41, No 3.

²¹ D. Wereda, *Biblioteka bazylianów w Białej Podlaskiej*, dz. cyt., s. 429.

²² LMAVB, RS f. 41, No 568, k. 1r.; LMAVB, RS, f. 41, No 605, k. 1r.

²³ LMAVB, RS, f. 41, No 11; K. Tumelis, *Bažnytinės unijos palikimo beieškant: XVII–XVIII a. Lietuvos bazilijonų teologijos užrašai biografistiniu požiūriu*, „Senoji Lietuvos literatūra”, 47 (2019), s. 238.

studiów sporządził konspekty *Fons moralium ex variis sacrarum scripturarum, ss Partum interpretaetum, concionatorum theologorum oriundus*²⁴. Ze studiów przywiózł również notatki z traktatów teologicznych, których autorem był jezuita Jakub Berent²⁵. Wydaje się, że spisywanie i przekazywanie dla wspólnoty zakonnej sporządzonych notatek było powszechnym zwyczajem. O. Atanazy Piotrowski, w latach od 1721 do 1728 r. student teologii i logiki w kolegium w Ołomuńcu, przywiózł pięć tomów notatek sporządzonych przez niego w trakcie wykładów podczas studiów w Ołomuńcu²⁶. O. Marjan Kulczycki, w latach 1672–1676 student Uniwersytetu Karola-Ferdynanda w Pradze, przywiózł notatki teologiczne oraz teksty dysput filozoficznych pt. *De Virtutiis Teologicis*²⁷. Zagraniczne podróże edukacyjne zapoznawały zakonników z kulturą intelektualną, ale również z kulturą artystyczną i życiem codziennym wielkomiejskich ośrodków europejskich. Książki i notatki budowały zaplecze intelektualne działalności zakonu i wspólnoty Cerkwi unickiej metropolii kijowskiej.

Zakonnicy podejmowali również podróże edukacyjne do największego miasta Wielkiego Księstwa Litewskiego, do alumnatu papieskiego w Wilnie. Podczas studiów zamieszkiwali, podobnie jak inni alumni, w gmachu alumnatu. Do bazylikańskiej cerkwi przychodzili tylko w wybrane dni świąteczne²⁸.

Podróże edukacyjne w znacznym stopniu podnosiły poziom wiedzy wyjeżdżających zakonników, a poprzez przywożone książki i notatki – całej wspólnoty zakonnej. Kształcenie w instytucjach kontrolowanych przez Stolicę Apostolską i jezuitów gwarantowało przekaz treści zgodnych z nauką Kościoła rzymskokatolickiego, co było szczególnie ważne w konfrontacji ze środowiskami Cerkwi prawosławnej i wspólnot protestanckich. Dla bazylianów podejmujących podróże edukacyjne była to okazja nie tylko do nabycia

²⁴ LMAVB, RS, f. 41, No 590 (t. 1), No 591 (t. 2).

²⁵ Tamże, No 599.

²⁶ Tamże, No 597, 554, 566, 567, 574.

²⁷ Tamże, No 579.

²⁸ Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Nr. 3849, Visitaciones Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1793–1798, k. 435v, (dalej: ÖN, 3849).

nowej wiedzy, ale również spotkanie z kulturą intelektualną, tradycjami, zwyczajami, poznanie nowych kręgów towarzyskich.

Mobilność w prowincji

W obsadzie klasztorów prowincji litewskiej, usytuowanych na obszarze Korony, Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Księstwa Kurlandii i Semigalii, dokonywały się rotacje. Biografie niewielu zakonników są znane w zakresie umożliwiającym poznanie całego życiorysu. Fragmentaryczne informacje wskazują, że wielu zakonników wielokrotnie przemieszczało się pomiędzy klasztorami prowincji. Dostępne informacje o biografjach zakonników wskazują, że pracowali oni często w najmniej ośmiu placówkach. Częściowe analizy biografii zakonników dowodzą, że wybór klasztorów wynikał z aktualnego zapotrzebowania. Nie tworzono ograniczeń wynikających z pochodzenia terytorialnego czy też deklarowanego przez zakonnika pochodzenia etnicznego („Lithuanus”, „Subsylvanus”, „Ruthenus”, „Roxolanus”, „Polonus”, „natione Wołynianin”, „Bohemus”, „Moravus”, „Silesius natione”). Zakonnicy deklarujący przynależność do różnych wspólnot etnicznych czy też pochodzący z różnych regionów byli kierowani do klasztorów usytuowanych w różnych terytoriach prowincji. Również pochodzenie społeczne nie wpływało na dobór miejsc pracy w klasztorach. Zakonnicy pochodzenia szlacheckiego, mieszczańskiego i z rodzin parafialnego duchowieństwa unickiego zamieszkiwali zarówno w klasztorach usytuowanych w miastach, jak i na obszarach wiejskich.

Wydaje się, że mobilnością w prowincji wyróżniali się zakonnicy posiadający talenty wokalne i muzyczne. O. Karol Matuszewicz (zakonnik w latach 1691–1724), „głosista znakomity”, jako śpiewak i nauczyciel śpiewu oraz osoba przepisująca irmologiony, przebywał co najmniej w 7 placówkach (Grodno, Mińsk, Połock, Raków, Uszacz, Wilno, Żyrowice), z czego w dwóch (Mińsk, Żyrowice) dwukrotnie²⁹. O. Tadeusz Kmita (zakonnik w latach ok. 1734–1759) multiinstrumentalista, posiadający umiejętność gry również na organach,

²⁹ Katalog zmarłych osób w zakonie, k. 48.

w wielu klasztorach prowadził zespoły muzyczne i nauczał zakonników śpiewu (m.in. Boruny, Jatwiesk, Kobryń, Mińsk, Sućkowo)³⁰. Z większą częstotliwością klasztory zmieniali również utalentowani kaznodzieje. O. Jerzy Baczyński (w zakonie od ok. 1784 r.) był kaznodzieją w Białej, Buczaczu, Drohiczynie, Ladach, Łyskowie, Mińsku³¹. Urodzony w Haliczu w województwie ruskim o. Michał Nietrzebiński (zakonnik w latach 1707–1724), był kaznodzieją w Borunach, Chełmie, Zamościu, Wilnie, Żyrowicach. Napisał wiele kazań, które po jego śmierci zostały rozdzielone i znajdowały się w różnych klasztorach³².

Mnisi prowadzili prace duszpasterskie w terenie. Podejmowali kilkudniowe wyprawy w celu przeprowadzenia misji, np. w Białej Podlaskiej, do czego zobowiązani zostali przez fundatorkę klasztoru³³. O. Witalis Malicki w latach 1718–1727 pracował w Mozyrze na misjach, gdzie katechizował i udzielał sakramentów pozostającym jeszcze przy prawosławiu. Miał dar przemawiania do ludzi prostych³⁴. Podróże misyjne były podejmowane przez zakonników z klasztorów usytuowanych na obszarach pogranicznych np. w Iłukszcie, Jakobsztadzie, w Sielcu Brahińskim.

Zakonnicy opuszczali klasztory, aby podejmować pracę duszpasterską na zaproszenie rodzin szlacheckich jako kapelani w dworach i kaplicach dworskich. O. Justinus Rabanowicz (Rubanowicz) od 1787 r. do około

³⁰ ÖN, Nr. 2799, *Visitationes Monasteriorum (O.S.B.M.) a Reverendissimo Koniaczewski (...) peractarum ab anno 1742 usque ad Capitulum generale Brestense (...) 1747*, k. 77v, 191r, 263r; Nr. 3847, *Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1736–1741*, k. 58, 172v, 281; Nr. 3848, *Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1751–1755*, k. 8, 10, 60, 304, 400; B. Pietnoczka, *Muzycy bazylianie (матеріяли до біографічного словника співців і музик давньої України)*, „Καλοφωνία: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії”, 6 (2012), s. 279.

³¹ [Spis duchownych Kościoła unickiego], Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург, Коллекция П. Н. Доброхотова, F. 52, op. 1, dz. 305, k. 9r.

³² Katalog zmarłych osób w zakonie, k. 87.

³³ D. Wereda, *Misje bazylianów w Białej w 2. połowie XVIII wieku*, w: *Archiva temporum testes: źródła historyczne jako podstawa pracy badacza dziejów: księga pamiątkowa ofiarowana Stanisławowi Olczakowi*, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 614–627.

³⁴ Katalog zmarłych osób w zakonie, k. 56–56v.

1794 r., jako zakonnik monasteru w Suchowiczach, prowadził pracę duszpasterską w miejscowości Łuczyce koła Mozyra na dworze Jeleńskich. O. Martin (Marcin?) Bałaszewicz (zakonnik w latach 1752–1780) był kapelanem w Niestaniszkach i Mazałowszczyźnie³⁵. O. Nikanor Ankudowicz (zakonnik 1756–1780) w Dobryhorach był kapelanem na dworze Chrapowickich³⁶. O. Stefan Chorzelski (ok. 1738 r. – zm 1804 r.) w ostatnim dziesięcioleciu XVIII w. był kapelanem w kaplicy w Zabieliyszynie (okolice Mohylewa)³⁷. O. Benedykt Tułowski (ok. 1762 r. – ok. 1800 r.) jako kapelan prowadził pracę duszpasterską w majątku Aleksandra Hurki (okolice Witebska)³⁸.

Dobór zakonników do pracy w placówkach klasztornych mógł być uwarunkowany, oprócz kwalifikacji i umiejętności, doświadczeniami życiowymi i osobowością. O. Anzelm Czyż (zakonnik w latach 1668–1688) przed wstąpieniem do zakonu, w wieku około 40 lat, służył w husarii oraz pracował w kancelarii. Był znawcą zagadnień prawnych. Często zmieniał klasztory w związku z nawykami nabytymi podczas służby w wojsku. Nie wszystkim podobał się jego sposób zarządzania klasztorami jako przełożonego³⁹.

Zakonnicy utrzymywali kontakty z rodziną. Zachowały się informacje, że podejmowali zabiegi, aby zamieszkać w klasztorach usytuowanych

³⁵ ÖN, Nr. 3848, Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii, k. 35, 442; [Spis duchownych Kościoła unickiego], k. 9v.

³⁶ [Spis duchownych Kościoła unickiego], k. 3r; [Archivum Monasteriorum Revisorum a Patribus Delegatis] [1792], Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург, Коллекция П. Н. Доброхотова, F. 52, op. 1, dz. 339, k. 407.

³⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск, Візіты манастыроў Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў, Візіты манастыроў Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў, F. 3421, вор. 1, spr. 25, 27–27v.

³⁸ Уваходзячыя дакументы Беларускага духоўнага базыльянскага праўлення за 1796 г.; рэвізскія сказкі манастыроў Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў за 1796 г., Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск, Правінцыял Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна, F. 3421, вор. 1, spr. 38, k. 118v.

³⁹ Katalog zmarłych osób w zakonie, k. 4v-5; Metrika professow zakonu S. Bazylego Wielkiego Congregationis SSmae Trinitatis prowintiey Litewskiej, Ruskiej y Wołyńskiej pod rządem Proto Archimandryty od całej Congregatyej prawnie obranego przysięgłych swoją każdego ręką wpisanych od Roku Pańskiego 1674 aż do Roku 1697, Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург, Коллекция П. Н. Доброхотова, F. 52, op. 1, dz. 377, k. 4.

bliżej miejsca zamieszkania członków rodziny. O. Jakub Azarkiewicz (zakonnik w latach 1775–1798), po wielokrotnych zmianach klasztorów, w 1797 r. zabiegał o przeniesienia z Borun do Witebska, gdzie zamieszkiwała jego siostra⁴⁰. O. Mikołaj Grotuz-Tarnowski, jako przełożony klasztoru bazylianów w Białej [Podlaskiej], w 1708 r. z racji uwzględnienia podeszłego wieku matki został przeniesiony przez władze zakonne na archimandrię klasztoru Borysa i Hleba pod Połockiem⁴¹. Na decyzje zakonników wpływały obawy związane z sytuacją polityczną. O. Theofilus Toczyński, zakonnik w klasztorze w Sielcu Brahińskim, w 1794 r. obawiał się pozostania w granicach Rosji i prosił o przeniesienie do monasteru na obszarze Rzeczypospolitej⁴². Wydaje się, że jako trudna postrzegana była praca duszpasterska w oddalonych od pozostałych klasztorów placówkach, w Iłłukszcie i Jakobstademie, co mogą potwierdzać wnoszone do wizytujących prowincjałów prośby zakonników o przeniesienie do innych monasterów, kierowane m.in. przez o. Dionizego Smykowicza (1752 r.) i przełożonego o. Juliana Porzeckiego (1754 r.)⁴³.

Zakonnicy podróżowali w sprawach związanych z funkcjonowaniem prowincji. Wybrani zakonnicy gromadzili się na zwoływane co 4 lata kongregacje w różnych klasztorach prowincji, najczęściej w Wilnie, Nowogródku, Żyrowicach, Brześciu Litewskim. W XVII w. zakon oddelegowywał zakonników, jako obserwatorów i zapewne lobbystów, na obrady sejmu w Warszawie. W trakcie wyjazdu w sprawach zakonu na sejm do Warszawy zmarł w szpitalu bonifratrów o. Samijlo (Samuel) Smogorzewski (1674 r.)⁴⁴. O. Benedykt Terlecki (1628–1661), po powrocie z Rzymu ok. 1651 r.,

⁴⁰ ÖN, Nr. 2798, k. 55v, 310v, 455v-456; ÖN, Nr. 3849, k. 174v, 275v, 392v, 428v.

⁴¹ Metrika professow zakonu S. Bazylego Wielkiego, k. 49v; *Visitationes Monasteriorum*, Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург, Коллекция П. Н. Доброхотова, F. 52, op. 1, dz. 328, k. 198v.

⁴² ÖN, Nr. 3849, k. 126.

⁴³ D. Wereda, *Bazylianie w Iłłukszcie i Jakobstademie w świetle protokołów wizytacyjnych z zasobów Austriackiej Biblioteki Narodowej w Wiedniu*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 15, red. W. Wojciech, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2023, s. 461–478.

⁴⁴ Й. Скрутень, Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки), *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, т. 3, Жовква 1930, s. 497.

przebywał w Warszawie przy nuncjuszu P. Vidonim. Mieszkał w klasztorze karmelitów. Jako sekretarz zakonu w 1747 r. rezydował w Warszawie o. Maksymilian Ryłło. Zajmował się sprawami zakonu w nuncjaturze apostołskiej i na dworze królewskim, a w 1748 r. w Dreźnie prowadził na dworze królewskim i z nuncjuszem negocjacje promujące o. Floriana Hrebnickiego do objęcia metropolii⁴⁵.

W sprawach zakonu i wspólnoty Cerkwi unickiej zakonnicy podróżowali do Rzymu. Prowadzili rzymską placówkę świętych Sergiusza i Bakchusa przekazaną na potrzeby duszpasterskie przez papieża Urbana VIII. Interesy zgromadzenia w Stolicy Apostolskiej reprezentował oddelegowany zakonnik pełniący urząd prokuratora. Pierwszym prokuratorem w Rzymie, wskazanym przez J. W. Rutskiego, był o. Mikołaj Nowak⁴⁶.

Spraw wymagających podjęcia podróży do Rzymu było wiele: m.in. przeprowadzenie procesu beatyfikacyjnego arcybiskupa połockiego Jozafata Kuncewicza (1642 r.), formalności do przeprowadzenia koronacji koronami papieskim wizerunków maryjnych z cerkwi bazylianów w Żyrowicach (1730 r.) i Chełmie (1765 r.). Wyprawy do Rzymu zakonnicy wykorzystywali do dalszych podróży, np. o. Alexander Nehrebecki (zm. 1682 r.) – w Rzymie przebywający prawdopodobnie jako towarzysz Marcjana Białozora – przedłużył podróż do Neapolu⁴⁷.

W XVII–XVIII w. bazylianie wspierali biskupów diecezji unickich, najczęściej również będących zakonnikami. Mobilności i dyspozycyjności zakonników wymagało pełnienie urzędów diecezjalnych wspomagających prace biskupów diecezji unickiej metropolii kijowskiej. Zakonnicy pełniący urząd oficjała przeprowadzali wizytacje parafii na rozległych obszarach diecezji, np. na początku XVIII w. Zachowane protokoły wizytacyjne potwierdzają, że o. Stefan Litwinko w latach 1725–1727 przeprowadzał wizytacje

⁴⁵ D. Wereda, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce–Lublin 2013, s. 66.

⁴⁶ *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae*, vol. 1 (1622–1670), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1954, k. 42.

⁴⁷ *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae...*, vol. I, dz. cyt., s. 210; Й. Скрутень, *Життєпису Василяна (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кушки)*, Аналекта Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого), т. 3, Жовква 1930, s. 504.

parafii diecezji włodzimiersko-brzeskiej⁴⁸, natomiast o. Ignacy Kulczycki w 1736 r., jako oficjał grodzieński, przeprowadził w imieniu metropolity Atanazego Szeptyckiego wizytacje parafii dekanatów grodzieńskiego, podlaskiego, wołkowyskiego⁴⁹.

Misje zagraniczne

Bazylianie z litewskiej prowincji Świętej Trójcy byli angażowani do wypraw misyjnych poza obszar prowincji. Byli oddelegowywani przez Stolicę Apostolską do zadań o dużym stopniu trudności i wymagających specjalnych kompetencji. Zakonnicy podejmowali podróże, aby realizować cele misyjne na obszarach, gdzie wyznawcy chrześcijaństwa znajdowali się w trudnej sytuacji. O. Metody Terlecki (zm. w 1649 r.) w latach 1628, 1629, 1642, na polecenie Stolicy Apostolskiej, prowadził misje w rejonie Žumberak (współcześnie Chorwacja) wśród serbskich Uskoków-Walachów, których duchowny zwierzchnik prawosławny biskup Symeon uznał władzę papieża. Pełnił misję przekonania tamtejszej ludności, że papieństwo nie planuje lacyfikacji obrządku słowiańskiego. Wydatki związane z misją, mające na celu rozpoznanie sytuacji religijnej w tym regionie, pokrył cesarz Ferdynand II zainteresowany współpracą Uskoków z Habsburgami ze względu na podjęcie działań w obronie przed Turcją⁵⁰. O. Paulin Dembski (zm. 1656 r.), „Ruthenus”, po studiach w Kolegium Papieskim w Braniewie, w 1648 r. został oddelegowany przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary z misją do Serbii, na obszary pod panowaniem tureckim, w celu rozpoznania możliwości zawarcia przez tamtejszych chrześcijan zamieszkujących wśród wyznawców islamu, a podlegających patriarchom w Konstantynopolu, unii na wzór synodu w Brześciu lub Florencji. Rozpoczynając wyprawę, miał trudności

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki, sygn. 101.

⁴⁹ [Wizytacje dekanatów oficjalu grodzieńskiego], [1736], Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F5-F-32443.

⁵⁰ T. Kempa, *Terlecki Metody*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 53, Warszawa–Kraków 2020, s. 239–243.

z wyjazdem z Ankony. W 1650 r. został aresztowany w Kotorze, uwolniony dzięki pieniądzą nuncjusza z Wenecji kontynuował co najmniej w latach 1652–1654 podróż na obszary Bułgarii, Serbii, Albanii⁵¹. W 1650 r. prosił Kongregację Rozkrzewiania Wiary o zwiększenie środków na utrzymanie, odzież i naczynia liturgiczne⁵².

Bazylianie prowincji litewskiej byli oddelegowywani do rozwiązywania trudnych sytuacji na obszarach Cesarstwa Austriackiego. O. Gabriel Kosowicki, od roku 1639 do około 1642 r. student teologii spekulatywnej w seminarium papieskim w Wiedniu, po studiach bez pozwolenia przełożonych, prawdopodobnie za aprobatą Stolicy Apostolskiej, prowadził parafię na obszarze Węgier⁵³. Zakonnicy wpierali organizację struktur administracyjnych dla katolików obrządku greckiego zamieszkujących pozostające w granicach Cesarstwa obszary Zakarpacia. Urodzony na greckiej wyspie Chios o. Józef Camilli (Kamili, De Camillis) profesję złożył w Rzymie. Po studiach w rzymskim Kolegium Greckim był oddelegowany przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary do pracy w prowincji Cimarra w Albanii⁵⁴. W latach 1674–1689 był bazylikańskim prokuratorem unickiej metropolii kijowskiej w Rzymie. Następnie w latach 1689–1706, po konsekracji biskupiej, był wikariuszem apostolskim w Mukaczewie⁵⁵. Jego wsparciem w pracy duszpasterskiej był, oddelegowany ok. 1692 r. do Mukaczewa (urodzony w Wilnie na Antokolu), o. Jozafat Jachimowicz Kapusta. Przez rok przebywał w diecezji mukaczewskiej przy biskupie Camillo, następnie był nauczycielem

⁵¹ D. Blażejovskij, *Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576–1983)*, Romae 1984, s. 55; *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ*, vol. 1 (1622–1670), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1954, 200–207; *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjæ*, vol. 1 (1601–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, B. Pidru-tchnyj, Romae 1979, s. 71–72.

⁵² *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 1, s. 165.

⁵³ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 1, 221; *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ*, vol. 1 (1622–1670), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1954, s. 203–204.

⁵⁴ Katalog zmarłych osób w zakonie, k. 75.

⁵⁵ V. Moroz, *Wokół problemów powstania diecezji mukaczewskiej i jej związków z metropolią kijowską od połowy XV do końca XVII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. XXI (2024), Nr 1, s. 175–204.

we Lwowie⁵⁶. Sekretarzem o. Józefa był o. Adrian Kossakowski, który po studiach w rzymskim Kolegium Greckim, po krótkim pobycie w Rzymie w hospicjum świętych Sergiusza i Bakchusa, wyjechał do Mukaczewa, gdzie miał zostać otruty⁵⁷.

W 1736 r. o. Cezary Stebnowski wyjechał do Zagrzebia z misją, celem której było zapoznanie się z sytuacją wiernych katolików obrządku greckiego. W 1735 r. będący przeciwnikami unii prawosławni Serbowie siłą opanowali i spalili monaster Marču. Informacje zebrane, ze względu na zamieszki, podczas tajnego spotkania z biskupem obrządku łacińskiego Georgiusem II Braniughi w Zagrzebiu, Stebnowski przekazał przez nuncjaturę w Wiedniu. Efektem misji Stebnowskiego było powołanie w 1738 r. w Zagrzebiu wikariusza Stolicy Apostolskiej, bazylianina Teofila Passicha, dla katolików obrządku greckiego⁵⁸.

Misje na obszarach pod panowaniem Carstwa Rosyjskiego

Bazylianie podejmowali również pracę duszpasterską na obszarach państwa polsko-litewskiego, które w XVII w. zostały zajęte przez państwo moskiewskie. O. Stefan Wołosowicz (zm. 1654 r.), współpracownik reformatora zakonu J.W. Rutskiego⁵⁹, prowadził pracę duszpasterską wśród prawosławnych pod panowaniem Rosji. Po zdobyciu Smoleńska został zamordowany przez Rosjan⁶⁰.

⁵⁶ [Diptichi albo pominnik wyrażający śmiertelności ludzkiej obraz...], Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека, Фонд рукописей, ОР. Польск., F. I. № 47, k. 112.

⁵⁷ *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*, vol. 1 (1601–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, B. Pidrutchnyj, Romae 1979, s. 188.

⁵⁸ D. Wereda, *Stebnowski Cezary*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 43, Warszawa–Kraków 2004, s. 52–53.

⁵⁹ *Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси*, t. 12, Вильна 1900, 29.

⁶⁰ A. Gil, *Unicka diecezja smoleńska do 1654 r. Przyczynek do dziejów polityki wyznaniowej w Rzeczypospolitej czasów Wazów*, „Roczniki Humanistyczne”, t. LXXI (2023), z. 2, s. 172.

Wyprawy misyjne na obszary pod panowaniem Rosji były kontynuowane w XVIII w. O. Herakliusz Lisański w 1766 r. przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary został poproszony o dostarczenie na piśmie uporządkowanych argumentów mających zachęcić do przejścia z prawosławia 77 rodzin szlacheckich zamieszkujących granice Imperium Moskiewskiego. Jego gorliwość w aktywności misjonarskiej została doceniona przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary, która w 1742 r. wystosowała pochwały za troskę o Cerkiew unicką na terytorium archidiecezji połockiej, a w szczególności za podtrzymywanie w unii mnichów z miejscowości Mozolowszczyzna⁶¹. O. Cezary Stebnowski w latach 1738–1740 prowadził prace misyjne na obszarach lewobrzeżnej Ukrainy. W celu prowadzenia pracy misyjnej wielokrotnie przekraczał granice Rosji⁶². Działania Stebnowskiego były skuteczne. W liście, wydanym przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary 26 września 1761 r., otrzymał pochwałę za gorliwość apostołską i posunięcia, które zapobiegły przejściu wielu parafii unickich usytuowanych na terytorium Rosji do Cerkwi prawosławnej. Pozostawiony przez Stebnowskiego spadek, zgodnie z jego wolą, częściowo został przeznaczony na utrzymanie działalności misjonarzy z zakonu bazylikańskiego. Misjonarze z fundacji Stebnowskiego podjęli działalność wśród mieszkańców „Białej Rusi” w obrębie państwa rosyjskiego, prowadząc działalność wśród ludzi wyznających jeszcze kultury pogańskie. W latach następnych misjonarze przenieśli siedzibę swojej placówki do Włodzimierza⁶³. Pracę duszpasterską na obszarach utraconych przez Rzeczpospolitą pod panowaniem Rosji w połowie XVIII stulecia prowadził o. Tadeusz Jankiewicz (ok. 1683–1754)⁶⁴. Ok. 1793 r. na ziemię pod panowaniem Rosji wyjechał o. Maksymilian Wilczyński. Zamierzał tam organizować pracę duszpasterską⁶⁵.

⁶¹ *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae*, vol. 2 (1731–1760), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1979, s. 77–80.

⁶² Tamże, s. 64–66.

⁶³ D. Wereda, *Stebnowski Cezary*, dz. cyt., s. 52–53.

⁶⁴ *Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древних актов*, т. 8. *Акты Виленскаго городскаго суда*, Вильна 1875, s. 188–193.

⁶⁵ ÖN, Nr. 2798, k. 90, 250, 280, 460; M. Wojnar, *De protoarchimandrite basilianorum (1617–1804)*, Rome 1958, s. 295–296.

Do wypraw obarczonych dużym ryzykiem był angażowany o. Maksymilian Ryłło. Od 13 czerwca do 16 sierpnia 1763 r., na podstawie plenipotencji nuncjusza Antonia Eugenia Viscontiego, przeprowadził wizytację i kanonicznie zatwierdził ok. 50 parafii ufundowanych przez wojewodę kijowskiego Franciszka Salezego Potockiego w jego rozległych dobrach na Kijowszczyźnie i Bracławszczyźnie. W 1764 r., prawdopodobnie w ramach otrzymanego z Rzymu pełnomocnictwa do tworzenia parafii unickich na Ukrainie, podróżował na południowo-wschodnie kresy Rzeczypospolitej, pełniąc równocześnie funkcję wysłannika wojewody nowogródzkiego Józefa Jabłonowskiego do wojewody kijowskiego Franciszka Salezego Potockiego. Ryłło przesłał Jabłonowskiemu relację z sejmiku województwa bracławskiego w Winnicy oraz wykonał na jego zlecenie (a przeznaczone dla Franciszka Czackiego jako materiały do sporządzenia mapy) opisy ziem nadgranicznych w rejonie Humania, Bohopola, Koniecpola (Sawrania) i Palijowego Oзера wraz z pomiarami odległości, które sam wykonał. Oprócz treści geograficzno-topograficznych, obserwacje zawierały informacje dotyczące zaciągów i translokacji wojsk na terenach przygranicznych⁶⁶. W 1774 r. o. Ryłło w trakcie wizytacji został uwięziony w Berdyczowie przez wojska rosyjskie pod zarzutem prześladowania prawosławia. Uwolniony został po interwencji dworu wiedeńskiego, który na prośbę Stolicy Apostolskiej zwrócił się w tej sprawie do Katarzyny II⁶⁷.

Przykłady działalności misyjnej zakonników z litewskiej prowincji świadczą, że byli przygotowani do realizacji trudnych wyzwań duszpasterskich.

Migracje w sytuacjach kryzysowych

Bazylianie, podobnie jak inni mieszkańcy państwa polsko-litewskiego, byli uczestnikami przymusowych migracji w sytuacjach kryzysowych. W połowie XVII w. w obawie przed niebezpieczeństwem prześladowań opuszczali

⁶⁶ D. Wereda, *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce–Lublin 2013, s. 187, 268.

⁶⁷ D. Wereda, *Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec działalności unickiego biskupa Maksymiliana Ryłły*, w: *Dyplomacja papieska wobec Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, Białystok 2016, s. 245–258.

klasztory podczas wystąpień kozackich i najazdu wojsk moskiewskich. O. Gregorius Kotkowski opuścił Rzeczpospolitą i udał się do Jerozolimy, zamieszkał w klasztorze franciszkanów, których zobowiązał do przekazania informacji o prześladowaniach do Stolicy Apostolskiej. Pochowany został na cmentarzu św. Eliasza na Górze Sydon. Świadectwo o jego losach w Jerozolimie przekazał brat Ludovico de Beauvois⁶⁸.

W poszukiwaniu schronienia przed wojskami moskiewskimi zakonicy w roku 1656 opuścili granice Rzeczypospolitej i stali się uchodźcami w Prusach Książęcych (m.in. o. Mikołaj Korsak, o. Paweł Korsak, o. Mitrophanus Paszyński). Również w Prusach Książęcych w 1656 r. przebywał o. Longinus Smolski. Przed grabieżą wojsk rosyjskich schronił się, wraz z archiwum i ruchomościami z wileńskiego klasztoru Św. Trójcy. Nawiązał dobre relacje z księciem brandenburskim i planował fundację w Królewcu (*Prussia Regiomontum*), co miało wzbudzać niechęć luteran. W 1656 r. Prusy Książęce były również miejscem schronienia się przed najazdem wojsk rosyjskich o. Teofana Biedy. Zatrzymał się w Królewcu dzięki pomocy rajcy wileńskiego Jerzego Pawłowicza. Z wileńskiego klasztoru zabrał ze sobą bibliotekę, wyposażenie drukarni, skarbiec wraz z otaczaną kultem ikoną Matki Bożej. Wywiezienie tych ruchomości uchroniło je przed rabunkiem i zniszczeniem. Pozostała na miejscu część księgozbioru, wyposażenia drukarni oraz m.in. kandelabry zostały zabrane przez wojska rosyjskie. Klasztor i cerkiew zostały splądrowane i zniszczone⁶⁹.

O. Metrofan Drucki-Sokoliński, archimandryta klasztoru w Braślawiu w 1654 r., podczas najazdu moskiewskiego dostał się do niewoli, z której udało mu się zbiec. Z powodu przejścia w czasie niewoli na prawosławie jego brata Jerzego, był również oskarżany o porzucenie Cerkwi unickiej, m.in. przez bazylianina i biskupa chełmskiego Jakuba Suszę⁷⁰.

⁶⁸ Й. Скрутень, *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого)*, т. 4, Жовква 1932, s. 222.

⁶⁹ S. Augustowicz, *Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1 (271), 2011, s. 171.

⁷⁰ *Археологический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси*, т. 12, s. 113.

Dużą falę migracji wywołały wydarzenia wielkiej wojny północnej w pierwszych dziesięcioleciach XVIII w. Niebezpieczeństwa były skutkiem przemarszu przez obszar państwa polsko-litewskiego wojsk rosyjskich, szwedzkich, saskich oraz rozprzestrzeniania się epidemii dżumy. Dwóch zakonników z wileńskiego klasztoru zostało wziętych do niewoli przez Szwedów. Kaznodzieja Firmian Wołk, uprowadzony aż za Lublin, uratował się ucieczką, natomiast o. Łukasz Przewłocki został zaprowadzony aż do Saksonii, gdzie przebywał ponad rok. W obozie szwedzkim doświadczał głodu i zimna⁷¹.

Mord dokonany w 1705 r. przez cara Piotra I na zakonnikach z klasztoru w Połocku wywołał strach wśród zakonników w pozostałych klasztorach prowincji. Mnisi opuszczali klasztory w przebraniu osób świeckich, przez lasy przemieszczali się na Wołyń, ukrywali się w miejscach trudno dostępnych. Protoarchimandryta zakonu o. Leon Kiszka opuścił klasztor w Berezwechu i zatrzymał się w klasztorze w Żyrowicach, gdzie schronienia szukało wielu bazylianów z innych placówek. W obawie o życie wszyscy zakonnicy opuścili klasztor w Byteniu. Rosjanie najechali i obrabowali klasztor, profanowali groby zakonników. W 1706 r. wojsko rosyjskie spaliło miasto wraz z klasztorem i cerkwią w Borunach. Podczas regularnych, niszczących najazdów na miejscu pozostał tylko przełożony o. Demetriusz Zankiewicz. Przełożony mińskiego klasztoru bazylianów o. Gedeon Szumlański schronił się przed wojskami rosyjskimi w klasztorze dominikanów w Mińsku, gdzie 14 lutego 1706 r. zmarł⁷².

Okolicznością, która zmusiła zakonników do opuszczenia klasztorów, była epidemia dżumy w pierwszych latach XVIII w. Zakonnicy opuścili klasztory w Wilnie i Borunach. Próbowali ratować się poprzez wyjazdy do innych placówek klasztornych lub do rodziny, co nie dla wszystkich okazało się ratunkiem. W klasztorze w Ławryszewie w 1710 r. zmarł brat Marceli Wyszyński, który przyjechał z Nowogródka. O. Jakub Białożor – w 1709 r. absolwent studiów teologicznych w rzymskim Kolegium Urbanum, po powrocie do kraju kaznodzieja w wileńskim klasztorze, oddelegowany na funkcję wikariusza w Żyrowicach – zmarł na skutek morowego powietrza w drodze do rodziny w powiecie wilkomierskim⁷³.

⁷¹ [Katalog zmarłych osób w zakonie świętego Bazylego Wielkiego], k. 12v.

⁷² A. Deruga, *Piotr Wielki a unicy i unja Kościelna 1700–1711*, Wilno 1936, s. 127, 226.

⁷³ [Katalog zmarłych osób w zakonie świętego Bazylego Wielkiego], k. 21, 73.

Ucieczki od odpowiedzialności

Wyjazd był formą ucieczki zakonników od odpowiedzialności za nadużycia. Pełniący funkcję protoarchimandryty w latach 1717–1719 i 1723–1724 o. Maksymilian Wietrzyński oraz o. Furmianus Wołk-Karaczeński w 1720 r. byli oskarżeni o łamanie norm moralnych i defraudację pieniędzy i precjozów, m.in. złożonych jako wota przy otaczanym kultem obrazie Matki Boskiej w Borunach, które miały zostać sprzedane przez nich we Wrocławiu⁷⁴. Po wydaniu dekretu przez nuncjaturę w Warszawie byli wezwani do Rzymu, gdzie stanęli przed trybunałem Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Zaprzeczali postawionym im zarzutom, powoływali się na potwierdzające niewinność dokumenty zdeponowane w Krakowie⁷⁵. Proces przedłużał się m.in. z powodu oczekiwania na wyniki śledztwa przeprowadzonego przez nuncjaturę w Warszawie, co skutkowało przedłużającym się czasem pobytu oskarżonych zakonników w Rzymie, a to z kolei generowało koszty, które częściowo pokrywała Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, a częściowo hospicjum św. Stanisława⁷⁶. Przed wznowieniem procesu w Rzymie o. Maksymilian Wietrzyński wyjechał do Szwajcarii, gdzie przyjął kalwinizm i prawdopodobnie zamieszkał w Bernie. W 1729 r. oddelegował wysłannika do nuncjusza z prośbą o umożliwienie powrotu do zakonu⁷⁷. Natomiast o. F. Wołk-Karaczeński opuścił prowincję i zamieszkiwał w Rzymie w szpitalu Św. Ducha, co uzasadniał potrzebą zmiany klimatu i brakiem akceptacji u bazylianów⁷⁸. Sprawa trwała niemal dekadę i zyskała rozgłos⁷⁹.

⁷⁴ *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ*, vol. 6 (1778–1790), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1957, s. 33–34.

⁷⁵ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 2, s. 164–166.

⁷⁶ Tamże, s. 183–184.

⁷⁷ Tamże, s. 198–199.

⁷⁸ Archivio Storico di Propaganda Fide, Città del Vaticano, Scritture riferite nei Congressi. Moscovia – Polonia – Ruteni, vol. 4 (1720–1725), k. 311.

⁷⁹ *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ*, vol. 3 (1710–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1956, s. 131; *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjæ*, vol. 1 (1601–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1979, s. 236.

Do Rzymu wyjechał również o. Stanisław Pogorzelski, który oddał się z klasztoru w Czerlonie podczas epidemii w 1710 r. i powrócił dopiero w 1713 r. do klasztoru w Wilnie, a następnie ponownie opuścił klasztor w Róźnie. W 1721 r. przebywał w hospicjum św. Stanisława w Rzymie. Zwrócił się do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary z prośbą o pozwolenie na odprawianie liturgii, przedstawił dokumenty poświadczające święcenia kapłańskie. W 1722 r. zabiegał w rzymskiej Kongregacji Propagandy Wiary o listy upoważniające do pracy misyjnej, którą planował podjąć w diecezji pińskiej w powiecie mozyrskim. Kongregacja po rozważeniu dotychczasowego postępowania negatywnie rozpatrzyła prośbę. Powrócił do prowincji. Zmarł w 1727 r. w klasztorze w Berezwechu⁸⁰.

O. Ludwik Serwetowski (Serwatowski) (profesja w 1682 r. – zm. 1699 r.), pochodzący z ziemi drohiczyńskiej w województwie podlaskim, na kilka lat opuścił zakon, podróżował po Ukrainie, czasowo przebywał w Kijowie, powrócił do zakonu, „nigdzie uspokojenia duchowi swemu nie nalazszy”⁸¹. O. Oktawian Włodecki, po wstąpieniu do zakonu ok. 1787 r., był skierowany na naukę malarstwa do klasztoru w Dermaniu, gdzie miał uczyć się, praktykując przy malarzu o. Kochanowiczu. W pobliskim Dubnie zapoznał „włóczę” z Góry Atos o nazwisku Połocki i wraz z nim wyjechał z Dubna i opuścił zakon⁸².

Przykłady niesubordynacji w zakonie pokazują, że zakonnicy mogli opuścić wspólnotę zakonną, ale również byli ponownie do niej przyjmowani.

Doświadczenia nabywane przez zakonników z podróży, oprócz zasobów wiedzy, wpływały na sposób postrzegania świata. Wielowymiarowa działalność bazylianów w pracy duszpasterskiej, kaznodziejskiej, edukacyjnej pozwalała na przekazywanie tych doświadczeń do szerokiego grona odbiorców, często z obszarów peryferyjnych. Wśród społeczności wiernych

⁸⁰ *Supplicationes Ecclesiae Unitae*, vol. 2, s. 166; *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussiae*, vol. 1, s. 254–255.

⁸¹ Katalog zmarłych osób w zakonie, k. 4; Metrika professow zakonu S. Bazylego Wielkiego, k. 26.

⁸² ÖN, Nr. 2798, k. 520v; *Actorum Provincialium sub Provincialatu per Illustris Reverendissimi Domini Paschasii Leszczyński Abbati Leszczensis Provincialibus Lithuanie Provincis*, Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург, Коллекция П. Н. Доброхотова, F. 52, op. 1, dz. 338, k. 67v-69.

Cerkwi unickiej wschodnich obszarów Rzeczypospolitej, w której system dziedziczenia profesji duchownej nie tworzył warunków do mobilności duchowieństwa parafialnego, zakonnicy pełnili kluczową rolę w przekazie doświadczeń i refleksji nabytych podczas podróży zarówno zagranicznych, jak i krajowych.

The mobility of the Basilians of the Lithuanian province in the 17th and 18th centuries

Abstract

In modern times, the Basilians travelled among many representatives of other orders. The monks undertook educational journeys to leading theological centres in Braniewo, Olomouc, Prague, Vienna and Rome. They brought books and handwritten notes to the country. The monks travelled to various monasteries of the province located in the territory of the Crown, the Grand Duchy of Lithuania and the Duchy of Courland and Semigallia on various matters. The monks carried out missionary work in the field and were chaplains in noble courts. The mobility and availability of the monks was required to hold diocesan offices supporting the work of the bishops of the Uniate dioceses of the Kiev metropolis.

The Basilians from the Lithuanian province of the Holy Trinity were engaged in missionary expeditions outside the province. They were delegated by the Holy See to tasks of great difficulty and requiring special competences. The monks carried out missionary work among the Serbian Uskoks-Walachians and in areas inhabited by Bulgarians, Serbs, Albanians and in the territory of Transcarpathia in the Austrian Empire. The Basilians also undertook pastoral work in the areas of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which were occupied by the Muscovite state in the 17th century.

The Basilians, like other inhabitants of the Polish-Lithuanian state, were participants in forced migrations in crisis situations. In the mid-17th century, fearing the danger of persecution, they left their monasteries during Cossack uprisings and the invasion of Muscovite troops. Travel was a form of escape for the monks from responsibility for abuses.

The experiences acquired by the monks from their travels, in addition to knowledge, influenced the way they perceived the world. The multidimensional activity of the Basilians in pastoral, preaching and educational work allowed for the transfer of these experiences to a wide audience, often from peripheral areas. Among the community of the faithful of the Uniate Church in the eastern areas of the Polish-Lithuanian, where the system of inheritance of the clerical profession did not create conditions for the mobility of the parish clergy, monks played a key role in passing on experiences and reflections acquired during both foreign and domestic journeys.

Keywords: The Uniate Church, the Basilian Order, the Basilians of the Lithuanian Province, travel in the modern era, Basilian missions, educational travel, libraries in Basilian monasteries

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archivio Storico di Propaganda Fide, Città del Vaticano
Scritture riferite nei Congressi. Moscovia – Polonia – Ruteni, vol. 4 (1720–1725).

Archiwum Państwowe w Lublinie
Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki, sygn. 101.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius
RS, fond 41, No 3, 11, 17, 554, 566, 567, 568, 574, 579, 590, 591, 597, 599.

Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken,
Wien

Nr 2799, Visitationes Monasteriorum (O.S.B.M.) a Reverendissimo Koniaczewski [...] peractarum ab anno 1742 usque ad Capitulum generale Brestense [...] 1747.

Nr 3847, Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1736–1741.

Nr 3848, Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1751–1755.

Nr 3849, Visitationes Monasteriorum Ordinis S. Basilii 1793–1798.

Vilniaus universiteto biblioteka, Vilnius

Rankraščių skyrius, F5-F-32443. [Wizytacje dekanatów oficjalatu grodzieńskiego], [1736].

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск, Правінцыял Беларускай правінцыі базыльянскага ордэна,

F. 3421, вор. 1, ср. 25, Візіты манастыроў Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў, Візіты манастыроў Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў,

F. 3421, вор. 1, ср. 38, Уваходзячыя дакументы Беларускага духоўнага базыльянскага праўлення за 1796 г.; рэвізскія сказкі манастыроў Полацкага і Магілёўскага намесніцтваў за 1796 г.

Санкт-Петербургский институт истории Российской академии наук, Санкт-Петербург Коллекция П. Н. Доброхотова, F. 52, op.1

dz. 305, [Spis duchownych Kościoła unickiego].

dz. 328, Visitationes Monasteriorum.

- dz. 324, Katalog zmarłych osób w zakonie [świętego Bazylego Wielkiego].
dz. 338, Actorum Provincialium sub Provinciati per Illustris Reverendissimi Domini Paschasio Leszczyński Abbati Leszczensis Provincialisbus Lithuane Provincis].
dz. 339, Archivum Monasteriorum Revisorum a Patribus Delegatis] [1792].
dz. 377, Metrika professow zakonu S. Bazylego Wielkiego Congregationis SSmae Trinitatis prowintyey Litewskiey, Ruskiey y Wołynskiey pod rządem Proto Archimandryty od całej Congregatyej prawnie obranego przysięgłych swoją każdego ręką wpisanym od Roku Pańskiego 1674 aż do Roku 1697.

Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург
Фонд рукописей, ОР. Польск., F. I. №47, [Diptichi albo pominnik wyrażający śmiertelności ludzkiej obraz...].

Źródła drukowane

- Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*, v.1 (1601–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, B. Pidrutchnyj, Romae 1979.
Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae, vol. 2 (1731–1760), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1979.
Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae, vol. 1 (1622–1670), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1954.
Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae, vol. 3 (1710–1730), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1956.
Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae, vol. 6 (1778–1790), coll. Athanasius G. Welykyj, Romae 1957.
Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae, vol. 1 (1600–1699), collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj, Romae 1960.
Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae, vol. 2 (1700–1740), collegit, adnotavit, paravit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj, Romae 1962.
- Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древних актов, т. 8. Акты Виленскаго гродскаго суда, Вильна 1875.*
Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси, т. 12, Вильна 1900.

Literatura

- Augusiewicz S., *Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1 (271), 2011, s. 97–181.
Bardovsky P., *Alumnat Papieski w Wilnie w systemie kształcenia duchowieństwa bazylińskiego*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. XXI (2024), Nr 1, s. 17–44.

- Blažejovskij D., *Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576–1983)*, Romae 1984.
- Deruga A., *Piotr Wielki a unicy i unja Kościelna 1700–1711*, Wilno 1936.
- Gil A., *Unicka diecezja smoleńska do 1654 r. Przyczynek do dziejów polityki wyznaniowej w Rzeczypospolitej czasów Wazów*, „Roczniki Humanistyczne”, t. LXXI (2023), z. 2, s. 172.
- Kempa T., *Terlecki Metody*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 53, Warszawa–Kraków 2020, s. 239–243.
- Moroz V., *Wokół problemów powstania diecezji mukaczewskiej i jej związków z metropolią kijowską od połowy XV do końca XVII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. XXI (2024), Nr 1, s. 175–204.
- Pietnoczka B., *Muzycy bazylianie (матеріали до біографічного словника співиців і музик давньої України)*, „Καλοφωνία: Науковий збірникз історії церковної монодії та гімнографії”, 6 (2012), s. 274–282.
- Rok B., *Kontakty interpersonalne staropolskich podróżników stanu duchownego w XVIII wieku*, „Saeculum Christianum”, 24 (2017), s. 198–215.
- Rok B., *Podróże litewskich duchownych w drugiej połowie XVIII w.*, w: *Między Zachodem a Wschodem : studia ku czci profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, Toruń 2002, s. 509–517.
- Rok B., *Podróże staropolskich kapucynów do Rzymu – poznawczy charakter dawnych wojaży*, w: B. Rok, *Staropolski Ogląd Świata. Świat kultury staropolskiej: teksty źródłowe i studia*, Toruń, 2014, s. 197–215.
- Rok B., *Staropolskie podróże kleru zakonnego – stracony element kształtowania kultury w czasach kasat zakonów*, w: *Życie zakonne w Królestwie Polskim w latach 1832–1864: polityka caratu – kasaty – represje*, red. W. Graczyk, J. Marszalska, Kraków 2015, s. 233–249.
- Szegda M., *Działalność prawno organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego : 1613–1637*, Warszawa 1967.
- Tumelis K., *Bažnytinės unijos palikimo beieškant: XVII–XVIII a. Lietuvos bazilijonų teologijos užrašai biografistiniu požiūriu*, „Senoji Lietuvos literatūra”, 47 (2019), s. 222–248.
- Wereda D., *Bazylianie w Iłkuście i Jakobstadzie w świetle protokołów wizytacyjnych z zasobów Austriackiej Biblioteki Narodowej w Wiedniu*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 15, red. W. Wojciech, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2023, s. 461–478.
- Wereda D., *Biblioteka bazylianów w Białej Podlaskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 112 (2019), s. 419–437.
- Wereda D., *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*, Siedlce–Lublin 2013.
- Wereda D., *Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec działalności unickiego biskupa Maksymiliana Ryłty*, w: *Dyplomacja papieska wobec Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, Białystok 2016, s. 245–258.
- Wereda D., *Misje bazylianów w Białej w 2. połowie XVIII wieku*, w: *Archiva temporum testes: źródła historyczne jako podstawa pracy badacza dziejów: księga pamiątkowa*

ofiarowana Stanisławowi Olczakowi, red. G. Bujak, T. Nowicki, P. Siwicki, Lublin 2008, s. 614–627.

Wereda D., *Stebnowski Cezary*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 43, Warszawa–Kraków 2004, s. 52–53.

Wojnar M., *De protoarchimandrite basilianorum (1617–1804)*, Rome 1958.

Wolański F., *Realia podróży zakonnych peregrynantów w świetle staropolskich narracji – poszukiwanie realiów europejskich: konfrontacja krajów Zachodu z kulturą Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, w: *Staropolski Ogląd Świata. Tożsamość i odmiennność*, Toruń 2011, s. 140–163.

Скрутень Й., *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого), т. 3, Жовква 1930, s. 496–520.

Скрутень Й., *Життєписи Василян (Виїмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)*, Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni (Записки Чина Св. Василя Великого), т. 4, Жовква 1932, s. 219–236.